

РОМАНОВА Ганна⁵⁴

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського
НАПН України, м. Київ, Україна

ORCID: [0000-0002-2388-6997](https://orcid.org/0000-0002-2388-6997)

E-mail: roman-ania@ukr.net

РОЛЬ БІБЛІОТЕК У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Актуалізовано важливість забезпечення закладів освіти українською літературою на деокупованих територіях, зокрема в контексті подолання індоктринації дітей. Окреслено шляхи та проаналізовано досвід поповнення фондів шкільних бібліотек, які постраждали від російських загарбників.

Ключові слова: індоктринація, шкільні бібліотеки, українська література, освітнє середовище, поповнення фондів.

The Role of Libraries In Supplying Educational Institutions With Ukrainian Literature in the de-Occupied Territories. The importance of providing educational institutions with Ukrainian literature in the de-occupied territories was updated, in particular in the context of overcoming the indoctrination of children. The ways are outlined and the experience of replenishing the funds of school libraries, which suffered from the Russian invaders, is characterized.

Keywords: Indoctrination, School Libraries, Ukrainian Literature, Educational Environment, Replenishment of Funds.

Вступ. (актуальність і постановка проблеми дослідження). В умовах повномасштабної агресії РФ в Україні надзвичайно актуалізується проблема проектування освітніх середовищ закладів освіти на деокупованих територіях, ефективність якого великою мірою залежить від забезпеченості українською літературою.

Аналітики акцентують увагу на проблемі психосоціальної реабілітації та реінтеграції українських дітей, яких треба ментально повернути додому після деокупації територій. Йдеться про визначені Радою Безпеки ООН наслідки російської освітньої політики на окупованих територіях, що має всі ознаки індоктринації, яка дозволяє «перемістити» дитину, психіка і світогляд якої ще перебувають у процесі формування, з однієї групи до іншої без будь-якого фізичного впливу. Крім нав'язування вигідних державі-агресору наративів через систему освіти і неформальні освітні заходи здійснюється також реальна підготовка українських дітей до ментальної і фізичної боротьби проти України на боці Росії [1].

Мета, методи і підходи. Мета статті – актуалізувати проблему забезпечення закладів освіти на деокупованих територіях українською літературою, окреслити важливі для її розв'язання заходи. Для досягнення мети застосовано методи

⁵⁴ ©РОМАНОВА Ганна (ROMANOVA Ganna)

аналізу, зокрема загроз знищення української літератури під час окупації, синтезу, узагальнення. У висвітленні питання знищення російськими окупантами української літератури використано фактологічний підхід.

Основні результати. Індоктринацію можна визначити як «процес повторення ідеї чи переконання, допоки реципієнт не прийме їх без критики чи запитань» [10]. Індоктринація безпосередньо пов'язана з освітою, яку репресивні режими застосовують як інструмент. Фахівці акцентують увагу на тому, що індоктринація особливо небезпечна саме для дітей. Їх легко індоктринувати, оскільки вони «досить швидко демонструють лояльність і мають менше попередньо сформованих концепцій і переконань, які вербувальникам потрібно було б спростувати або змінити» [11].

Індоктринація відбувається в тому числі через російські підручники з різних предметів. На 2023 р. було заплановано запровадження єдиного шкільного підручника з історії Росії», до якого увійшли блоки про так звану СВО, санкції «Заходу» та про «входження нових чотирьох регіонів до складу РФ». У дослідженні, випущеному ЦГП «Альменда» в партнерстві з «Регіональним центром з прав людини» «Шкільна освіта: прихована зброя рф проти України», проаналізовано зміст підручників, використаних рф на окупованих територіях України з різних предметів, зокрема географії та історії. Крім численних перекручувань фактів і подій на користь рф, їх зміст має сформувати у дітей почуття боргу щодо виконання «обов'язку» служби у російській армії. Т. Матяш зазначає, що в умовах відсутності доступу до альтернативної інформації підручники таким чином стають ще однією міцною зброєю рф на окупованих територіях – особливо в світлі заяв міністра освіти рф Сергія Кравцова про повне забезпечення шкіл окупованих частин Запорізької й Херсонської областей російськими підручниками [3].

У березні 2022 р. уповноважена Верховної Ради України з прав людини Людмила Денісова повідомила, що на окупованих територіях рашисти почали нищити підручники історії та українську літературу. Так звана «воєнна поліція» вилучала українську художню та історичну літературу з бібліотек тимчасово окупованих територій Луганської, Донецької, Чернігівської та Сумської областей. Книжки вивозилися у невідомому напрямку.

Станом на травень 2022 р. росіяни від початку війни пошкодили або зруйнували майже 60 українських бібліотек. Майже 4 тисячі бібліотек опинилися на тимчасово окупованій території, а про стан 20 бібліотек Маріуполя зовсім нічого не було відомо. Найбільших руйнувань внаслідок обстрілів рф зазнали Чернігівська бібліотека для юнацтва, Донецька бібліотека для дітей, Макарівська публічна бібліотека, бібліотека ім. Короленка у Харкові [7].

За даними української розвідки, найбільшу зацікавленість виявили поліцаї до книжок щодо історії українських Майданів, АТО/ООС, історії українських визвольних змагань. До «екстремістської» літератури було віднесено шкільні підручники історії України, наукова та популярна історична література. Окупанти мали цілий перелік заборонених до згадування імен, серед яких Мазепа, Петлюра, Бандера, Шухевич, Чорновіл. У містах Кремінна, Рубіжне (Луганська область), Городня (Чернігівська область) відомо про випадки вилучення книжки «Справа Василя Стуса» Вахтанга Кіпіані [2].

У вересні 2022 р. стало відомо, що російські окупанти вилучили всю українську літературу з бібліотек тимчасово окупованого Мелітополя [4] та спалили у тимчасово окупованому Маріуполі українські підручники [9].

За даними Центру національного спротиву (ЦНС), станом на березень 2023 р. російські окупанти продовжували вилучати українську літературу з місцевих бібліотек на тимчасово окупованих територіях та заміщувати їх російськими книжками. Зазначимо, що книжки вилучалися з фондів загальних і шкільних бібліотек. Зокрема, у Ровеньках на Луганщині зафіксовано випадки масового спалювання української літератури в місцевих котельнях. Практику спалювання книжок росіяни виправдовують тим, що вони вилучають «нацистську літературу», однак у перелік такої літератури потрапляють всі українські книжки.

Міністерством культури рф було виділено 200 мільйонів рублів на закупівлю та поширення російських книжок на тимчасово окупованих територіях півдня та сходу України. Водночас близько 120 мільйонів рублів спрямовано на створення трьох модельних бібліотек у кожному тимчасово окупованому регіоні та 40 мільйонів – на фінансування підконтрольних російським загарбникам бібліотек тимчасово захоплених регіонів України. У ЦНС пояснили, що таким чином росіяни ставлять перед собою мету знищення української літератури на тимчасово окупованих територіях [6].

У листопаді 2023 р. ЦНС повідомив, що росіяни знищили майже всю українську літературу в бібліотеках на тимчасово окупованій частині Донеччини та Луганщини. На Херсонщині вивезено і знищено окупантами до 80 % підручників та художньої літератури. Водночас лише в 2023 р. росіяни завезли на ТОТ приблизно 2,5 млн російських книжок. За час окупації деяких територій Київщини пошкоджено 11 шкільних бібліотек. За даними Київської ОВА, під час російської окупації окремих територій Київської області знищено (спалено) та розграбовано приблизно 66370 примірників художніх і навчальних книжкових видань [5].

Отже, одним з ключових питань відновлення освіти на деокупованих територіях є забезпечення закладів освіти українською літературою, зокрема навчальною, виховною і методичною. У цьому розрізі, на нашу думку, необхідно

здійснити ревізію фондів бібліотек закладів освіти; розробити методичні рекомендації щодо поповнення бібліотечних фондів закладів освіти; забезпечити консультування бібліотекарів закладів освіти щодо оновлення змісту їхніх бібліотек; створити з метою подолання індоктринації, розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти джерельну базу на допомогу класним керівникам, кураторам, що міститиме навчально-методичні матеріали для забезпечення виховного процесу з урахуванням запитів закладів освіти (наприклад, перелік знаменних дат, сценарії виховних годин).

Сьогодні основними шляхами поповнення фондів шкільних бібліотек є перерозподіл навчальної літератури у межах територіальної громади, на рівні обласних департаментів освіти та звернення до резервного фонду навчальної літератури Міністерства освіти і науки. Шкільні бібліотеки можуть також безплатно отримати книжки від різних благодійних, громадських організацій, видавництв, під час різних акцій тощо [8]. Масштабну благодійну акцію «Українським дітям – українську книгу» започаткувала ще в березні 2022 р. низка українських держструктур (<https://www.facebook.com/UAbooks4UChildren/>). У межах цієї акції дітей, які вимушено покинули небезпечні регіони України та переїхали в більш безпечні або ж виїхали за кордон через повномасштабну війну, забезпечують підручниками, навчальними посібниками та художньою літературою. Український Католицький університет разом з благодійним фондом «SavED» реалізують проєкт «Хочу читати» для збору книжок і коштів на закупівлю літератури в школи, бібліотеки, освітні центри України, які постраждали від воєнних дій (<https://nus.org.ua/news/doluchajtesya-do-zboru-koshtiv-dlya-shkilnyh-bibliotek-na-kyyivshhyni-ta-chernigivshhyni-yaki-postrazhdaly-vnaslidok-vijny/>).

Проєкт P.AGE від волонтерської спільноти Б50 забезпечує бібліотеки шкіл і громад сучасними україномовними книжками, які стимулюють особистісний розвиток, допомагають навчатися цікавіше й обрати майбутній фах (<https://b50.com.ua/activities/growing/p-age-project/>).

Зазначимо, що Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (<https://dnpb.gov.ua/ua/>) сприяє формуванню інформаційних ресурсів освітянських бібліотек, а також бібліотек інших систем і відомств через безкоштовний обмін і перерозподіл актуальних документів різноманітної тематики. Так, у 2023 р. поповнено фонди чотирьох бібліотек закладів загальної середньої освіти Миколаївської області, бібліотеки КЗ «Панютинський ліцей» Лозівської міської ради Харківської області, Державного біотехнологічного університету (м. Харків), Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка, КЗ «Синяківський заклад дошкільної освіти № 15» Бучанської міської ради Київської області, ДПТНЗ «Бородянський

професійний аграрний ліцей» Бучанської міської ради Київської області, КЗ «Синяківський хіміко-технологічний ліцей ЗЗСО І-ІІ ступенів № 15» Бучанської міської ради Київської області. Працівникам освітянських бібліотек надається консультативна допомога щодо організації роботи в умовах воєнного часу, формування інформаційних ресурсів у нових реаліях, з інших актуальних питань бібліотечної роботи.

Висновки. Отже, небезпечним наслідком російської окупації є індоктринація дітей, що здійснюється і через російські підручники. Важливим завданням відновлення освіти на деокупованих територіях є забезпечення закладів освіти українською літературою, зокрема навчальною, виховною і методичною. Бібліотеки закладів освіти на деокупованих територіях мають можливість поповнити свої фонди шляхом перерозподілу навчальної літератури у межах територіальної громади, на рівні обласних департаментів освіти, звернення до резервного фонду навчальної літератури Міністерства освіти і науки, а також завдяки акціям, що проводять державні структури, громадські організації, благодійні фонди, волонтерські спільноти. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського як науково-методичний центр мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України сприяє формуванню інформаційних ресурсів освітянських бібліотек, що постраждали внаслідок окупації рф, та надає відповідну консультативну допомогу.

Список використаних джерел:

1. Воробйова А. Як Росія знищує ідентичність українських дітей на окупованих територіях. Та чому це варто називати індоктринацією. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/545996_yak_rosiya_znishchuie_identichnist.html (дата звернення : 10.03.20234).
2. Дуляба Н. Окупанти знищують українську літературу та підручники з історії, – розвідка. *Львівський портал*. URL : <https://portal.lviv.ua/news/2022/03/24/okupanty-znyshchuiut-ukrainsku-literaturu-ta-pidruchnyky-z-istorii-rozvidka> (дата звернення : 10.03.20234).
3. Матяш Т. У російських школах з'явиться підручник історії з розділом про війну в Україні. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/world/2023/01/30/544155_rosiyskih_shkolah_zuavitsya.html (дата звернення: 15.03.2024).
4. Росіяни вилучили українські книги із бібліотек окупованого Мелітополя. *Межа*. URL : <https://mezha.net/ua/bukvy/rosiiany-vyluchyly-ukrainski-knyhy-iz-bibliotek-okupovanoho-melitorolia/> (дата звернення : 10.03.20234).
5. Росіяни на ТОТ сході України знищили майже всю українську літературу. *Центр національного спротиву*. URL : <https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiiany-na-tot-shodu-ukrayiny-znyshhyly-majzhe-vsyu-ukrayinsku-literaturu/> (дата звернення: 10.03.20234).
6. Росіяни продовжують вилучати українські книжки із бібліотек на тимчасово окупованих територіях – ЦНС. *Межа*. URL : <https://bykvu.com/ua/bukvy/rosiiany-prodovzhuiut-vyluchaty-ukrainski-knyzhky-iz-bibliotek-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh-tsns/> (дата звернення: 10.03.20234).
7. Сиваківський Я. Нічого нового: окупанти взялися за знищення української літератури та підручників. *24 канал*. URL : https://24tv.ua/nichogo-novogo-okupanti-vzualisya-zaznishhennya-ukrayinskoji_n1919126 (дата звернення: 11.03.2024).

8. Троян І. Як поновити бібліотечні фонди в школах на деокупованих територіях: поради управлінців і додаткові можливості. *НУШ*. URL : <https://nus.org.ua/articles/yak-ponovyty-bibliotechni-fondy-v-shkolah-na-deokupovanyh-terytoriyah-porady-upravlintsiv-i-dodatkovy-mozhlyvosti/> (дата звернення : 15.03.2024).
9. У тимчасово окупованому Маріуполі росіяни спалили українські книги *Межа*. URL : <https://mezha.net/ua/bukvy/u-tymchasovo-okupovanomu-mariupoli-rosiiany-spalyly-ukrainski-knyhy/> (дата звернення : 15.03.2024).
10. Indoctrination. *Cambridge Dictionary*. URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/indoctrination> (date of application 10.03.2024).
11. Vale G. Cubs in the Lions' Den: Indoctrination and Recruitment of Children Within Islamic State Territory. London : ICSR, 2018. 38 p. *ICSR*. URL : <https://icsr.info/wp-content/uploads/2018/07/Cubs-in-the-Lions-Den-Indoctrination-and-Recruitment-of-Children-Within-Islamic-State-Territory.pdf>. (date of application 10.03.2024).

References:

1. Vorobiova A. Yak Rosiia znyshchuie identychnist ukrainskykh ditei na okupovanykh terytoriiakh. Ta chomu tse varto nazyvaty indoktrynatsiieiu. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/545996_yak_rosiya_znishchuie_identichnist.html (data zvernennia : 10.03.20234).
 2. Duliaba N. Okupanty znyshchuiut ukrainsku literaturu ta pidruchnyky z istorii, – rozvidka. *Lvivskiy portal*. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/03/24/okupanty-znyshchuiut-ukrainsku-literaturu-ta-pidruchnyky-z-istorii-rozvidka> (data zvernennia : 10.03.20234).
 3. Matiash T. U rosiyskykh shkolakh zavyetsia pidruchnyk istorii z rozdilom pro viinu v Ukraini. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/world/2023/01/30/544155_rosiyskih_shkolah_zyavitsya.html (data zvernennia: 15.03.2024).
 4. Rosiiany vyluchyly ukrainski knyhy iz bibliotek okupovanoho Melitopolia. *Mezha*. URL : <https://mezha.net/ua/bukvy/rosiiany-vyluchyly-ukrainski-knyhy-iz-bibliotek-okupovanoho-melitopolia/> (data zvernennia : 10.03.20234).
 5. Rosiiany na TOT skhodu Ukrainy znyshchyly maizhe vsiu ukrainsku literaturu. *Tsentri natsionalnoho sprotyvu*. URL: <https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiiany-na-tot-shodu-ukrayiny-znyshchyly-majzhe-vsyu-ukrayinsku-literaturu/> (data zvernennia: 10.03.20234).
 6. Rosiiany prodovzhuiut vyluchaty ukrainski knyzhky iz bibliotek na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh – TsNS. *Mezha*. URL : <https://bykvu.com/ua/bukvy/rosiiany-prodovzhuiut-vyluchaty-ukrainski-knyzhky-iz-bibliotek-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh-tsns/> (data zvernennia: 10.03.20234).
 7. Syvakivskiy Ya. Nichoho novoho: okupanty vzialysia za znyshchennia ukrainskoi literatury ta pidruchnykiv. *24 kanal*. URL : https://24tv.ua/nichogo-novogo-okupanti-vzialisya-za-znishhennya-ukrayinskoyi_n1919126 (data zvernennia: 11.03.2024).
 8. Troian I. Yak ponovyty bibliotechni fondy v shkolakh na deokupovanykh terytoriiakh: porady upravlintsiv i dodatkovy mozhyvosti. *NUSh*. URL : <https://nus.org.ua/articles/yak-ponovyty-bibliotechni-fondy-v-shkolah-na-deokupovanyh-terytoriyah-porady-upravlintsiv-i-dodatkovy-mozhlyvosti/> (data zvernennia : 15.03.2024).
 9. U tymchasovo okupovanomu Mariupoli rosiiany spalyly ukrainski knyhy. *Mezha*. URL: <https://mezha.net/ua/bukvy/u-tymchasovo-okupovanomu-mariupoli-rosiiany-spalyly-ukrainski-knyhy/> (data zvernennia : 15.03.2024).
 10. Indoctrination. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/indoctrination> (date of application 10.03.2024).
 11. Vale G. Cubs in the Lions' Den: Indoctrination and Recruitment of Children Within Islamic State Territory. London : ICSR, 2018. 38 p. ICSR. URL : <https://icsr.info/wp-content/uploads/2018/07/Cubs-in-the-Lions-Den-Indoctrination-and-Recruitment-of-Children-Within-Islamic-State-Territory.pdf>. (date of application 10.03.2024).
-